

Uitbestede Waarnemingen.
Meedenken met het “OPCW Memorial to All
Victims of Chemical Weapons” van Voebe de
Gruyter

Rob van Gerwen
Subfaculteit Wijsbegeerte
Universiteit Utrecht
www.phil.uu.nl/~rob
Traag licht,
Den Haag, Stroom

23 Mei 2007

1 Passieve waarneming

1. Zo denken we dat waarneming werkt: daar is de wereld, hier zijn wij en om de wereld waar te nemen openen we onze ogen, oren en andere zintuigen. De wereld komt bij ons binnen. Iets hiervan klopt ook wel, maar het is niet wat we denken.¹⁾

Waarneming is geen passief ontvangen van ongestructureerde losse gegevens die de werkelijkheid uitzendt. De opvatting dat waarneming passief is is een vergissing. Een diepe wetenschapsfilosofische vergissing, maar daar kan ik niet op ingaan.

In het kort is onze standaard opvatting van waarneming een causale-keten theorie: Op het object vallen stralen (lichtstralen, geluidsgolven en zo) en die worden erdoor gereflecteerd en vervormd en het resultaat vliegt naar onze zintuigen, bij voorbeeld, onze ogen: daar gaan de golven door de lens en komen ze aan op de retina, achterin het oog. Alwaar ze dan worden omgezet in elektrische stroompjes die via zenuwcellen naar de hersenen getransporteerd worden waar dan uiteindelijk een en ander tot een waarneming van het object wordt getransformeerd. Wat de eigenlijke waarneming doet, wordt in dit causale keten verhaal niet duidelijk. Zit er in onze hersenen een klein mannetje die de waarneming voor ons uitvoert? Maar hoe werkt diens waarneming dan weer? In het kort: het probleem met waarneming is dat zo'n causale keten er wel noodzakelijk voor is—zonder licht geen zicht, zonder lucht geen geluid—maar dat die ergens moet worden *omgezet* . . . in een waarneming.

De causale-keten theorie neemt aan dat die omzetting causaal is, maar ze is conceptueel. “Waarneming” is eenvoudig een totaal ander concept dan “hersenenproces”.

Het is beter waarneming vanuit de andere richting te benaderen . . . vanuit de waarneming.

2. We weten niet eens goed wat ‘de’ werkelijkheid eigenlijk is. En het gekke is: we maken er zelf ook nog deel van uit, van die werkelijkheid. En toch zien we het zo: daar is de werkelijkheid en hier zijn wij. Die tegenstelling tussen daar en hier ligt me wel. Daar zit iets in.

Het moet over de waarneming gaan (vind ik altans). Als we iets waarnemen, *nemen* we het ook *waar*, we nemen het zo dat het waar is. We maken het waar. Zoals we een belofte waarmaken?

Als waarneming zo passief was als we normaal denken, hoe kan het dan dat we niet overal tegenaan botsen als we hardlopen of op een fiets rijden? Als we alle gegevens van alles ontvangen en die dan nog eens moeten sorteren, om daarna te beredeneren wat voor dingen en gebeurtenissen er zijn, en dan nog eens moeten uitrekenen waar we onze volgende stap moeten zetten, duurt dat toch veel te lang? (Evolutionair valt dan niet te verklaren waarom onze soort

zich heeft weten te handhaven.)

Je kunt je ook afvragen of we langs deze weg wel kunnen begrijpen wat herinnering is. Herinneren we ons de licht- en geluidsgolven van een bepaalde gebeurtenis, of herinneren we ons onze waarneming en de beleving ervan?

Over onze herinnering hebben we standaard ideeën die zich slecht met de causale-keten theorie verhouden. We denken dat het onze beleving is die we ons herinneren, en niet de fysiologische processen die die mogelijk maakten. Niemand herinnert zich een geluids- of lichtgolf!

Maar als die beleving dus iets anders is dan de golfjes die hem veroorzaakten, dan verklaart de neurofysiologische verwerking van die golfjes in onze hersenen dus onze beleving niet!

Het moet er dus in onze waarneming wel anders aan toegaan.

2 Uitbestede waarneming

3. Wat gebeurt er als u schrikt?

Dan gebeurt er iets onverwachts. U schikt niet zolang de wereld zich gedraagt zoals u van hem verwacht.

We zien wat we al verwachtten. Als de werkelijkheid zich anders gedraagt dan we verwachtten, dan hoeven we alleen onze verwachtingen aan te passen. Waarna de wereld er weer op past. In onze geest construeren we een soort blauwdruk van onze omgeving, die niet al te gedetailleerd is—de details liggen in de werkelijkheid daarbuiten en daar laten we ze ook liggen. Maar wij hebben ze geordend (door onze blauwdruk). We hebben onze waarneming daar neergelegd. We planten daar een beeld.

Zo besteden we onze waarnemingen uit aan de werkelijkheid.

4. Komen we later terug op een plaats waar we iets moois of ergs hebben beleefd, dan liggen onze herinneringen daar nog steeds, op ons te wachten. Gaat u terug naar uw geboortestad en wandelt u er eens rond. U weet hoeveel dit weer bij u oproept. Standaard zeggen we dan dat we dat of dat huis plotseling weer associaties oproept met hoe het toen was. Maar wat zijn associaties? Hoe worden ze opgeroepen? Wie of wat doet wat?

“Associatie” is een gelegenheidsterm waarmee we al die ervaringen aanduiden die we met ons causale-keten model van waarneming even niet kunnen verklaren.

De theorie van uitbestede waarneming is eenvoudig: de herinnering ligt daar waar we hem achterlieten, en in een associatie pikken we hem op.

Dat ligt natuurlijk subtiel. Zo besteden we onderdelen van onze waarnemingen uit aan onderdelen van de werkelijkheid en kunnen onderdelen van de werke-

lijkheid die later weer bij ons in herinnering brengen. In onze jeugd kan een geur centraal hebben gestaan bij een bepaalde ervaring, en die geur kunnen we in st. Petersburg voor het eerst weer tegenkomen en daar (hoewel we daar nooit eerder waren) pikken we onze herinnering dan weer op: de blauwdruk die we er in onze jeugd aan uitbesteed hebben.

Dit is hoe we *grosso modo* over de relatie tussen herinnering en waarneming kunnen nadenken.

Waar het misverstand vandaan komt

5. Waar het misverstand over onze waarneming vandaan komt vereist wat van uw concentratie. Kijkt u om u heen. Steeds ziet u nieuwe dingen en die moet u even verwerken, en dat is het ontvangende deel van uw waarneming. En wat we dan denken (of voelen) is dat dat typisch is zoals waarneming werkt. Maar het zijn slechts enkele details die zich zo aan ons opdringen. Vraag u zich eens af waarom u niet even actief gegevens aan het verwerken bent over de rest van wat zich hier aan u voordoet: die vele dingen waar u nu niet bij stilstaat—en die de blauwdruk vormen waarbinnen de details op hun plek vallen. U ziet een boom, maar u ziet niet ieder individueel blaadje (daar hebt u namelijk niets aan), maar toch komen al die zichtbare blaadjes via fotonen uw hersenen in.

3 Gedenktekens

6. Gedenktekens willen dat we ergens herinneringen oppikken waar we ze niet zelf eerst hebben neergelegd. Daarom zijn gedenktekens zo moeilijk te maken. Schreeuw je het aantal slachtoffers van de daken—levert dat een gedenkteken op? Maak je een afbeelding van slachtoffers van een chemische aanval—is dat een gedenkteken? Geef iedereen een boek waar alle feiten in staan alsmede de redenen waarom we er boos om moeten worden—is dat een gedenkteken? Een gedenkteken is een plek waar we onze waarneming aan kunnen uitbesteden en wel zodanig dat ze daar of elders later weer opgepikt kunnen worden. En dat laatste betekent: het gedenkteken maakt dat we blijven denken aan dat wat het gedenkt. En hopelijk doet het *OPCW Memorial to All Victims of Chemical Weapons* van Voebe de Gruyter dat.²⁾

Samenvatting

Waarneming is het beeld dat we aan de werkelijkheid uitbesteden en daar achter laten voor onze herinnering om op te pikken. Een gedenkteken moet ons zover brengen dat we op die plek zeer bepaalde waarnemingen achterlaten en dat we die te allen tijde weer kunnen oproepen, bij voorbeeld via de website, of “associaties”. De standaard-opvatting van wat waarneming is kan dit niet uitleggen. Ik stel daarom een andere voor.

Noten

¹⁾ Voor wie hierover verder wil lezen: historisch belangrijke teksten: Descartes 1641 geeft de filosofische ondergrond (lichaam-geest dualisme) voor de causale-keten theorie; Locke 1690 laat onder meer zien welke gevolgen een en ander heeft voor de werkelijkheid van het waargenome. Clark 1997 bespreekt uitkomsten van recent psychologisch onderzoek; Gibson 1986 introduceerde de ecologische optiek; en McDowell 1998 verdedigde Gibson tegen de standaard causale-keten theorie van Daniel Dennett.

²⁾ Ik zeg “hopelijk”, omdat het inherent is aan de processen van waarneming en herinnering, waar dit gedenkteken zich terecht zo gevoelig voor betoont, dat degene die ze heeft een beslissende invloed heeft op de processen.

Verwijzingen

Clark, A. 1997. *Being There: Putting Brain, Body and World Together Again*. Cambridge, Massachusetts: MIT Press.

Descartes, René. 1901 (1641). “Meditation VI. Of The Existence Of Material Things, And Of The Real Distinction Between The Mind And Body Of Man.” In *Descartes’ Meditations*. Translated by John Veitch.

Gibson, J.J. 1986. *The Ecological Approach to Visual Perception*. London, Hillsdale, N.J.: Lawrence Erlbaum Associates.

Locke, John. 1690. *An Essay Concerning Human Understanding*. London: Printed for Tho. Basset.

McDowell, John. 1998. “The content of perceptual experience.” In *Mind, Value, & Reality*, 341–58. Cambridge, Mass and London, England: Harvard University Press.